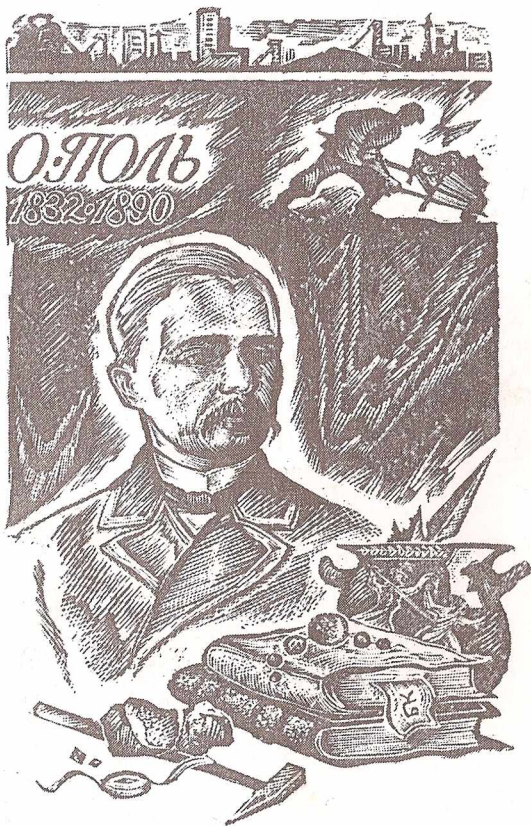

1881-2001

120 років гірничих розробок
у Кривбасі

**О.М.Поль і розвиток
гірничої промисловості
в Криворізькому басейні**

- по-друге, аналіз криворізької знахідки був одиничним і не дав нам приводу до складання статистики. А інвентар з Ягорлицької стоянки порівнювався з рудою невідомого походження (тобто, з якої глибини її було видобуто). Скіфи ж для виробів могли брати лише ту руду, яка виходила на поверхню.

Отже...

*А.А. МАТРОС,
доцент КДПУ, кандидат історичних наук*

Дослідження корисних копалин Криворіжжя

(Історико-краєзнавчий аспект)

Висвітленню історії дослідження родовища залізної руди і різних мінералів Криворізького краю присвячені праці Гусейнова Г.Д., Малахова Г.М., Шостака А.Г., Старикова М.І., Орловського Б.М., Бублейникова Ф.Д., Альбрута М. та ін. У місцевій пресі в останні роки з'явилися нові публікації з цієї теми. Наш матеріал узагальнює та систематизує повідомлення, які дають послідовну характеристику етапів дослідження корисних копалин краю, виділяють дослідницьку, підприємницьку діяльність О.М. Поля упродовж XIX ст.

Краєзнавчі дослідження Криворіжжя у XIX ст. здебільшого торкалися детального вивчення природних багатств, зокрема родовищ мінералів. У 1803 році геолог В.Піленко ретельно обстежив виходи залізних сланців на берегах річок Інгульця і Саксагані, на схилах великих балок. /1/

З 1835 року розпочав послідовну дослідну роботу інженер гірничого департаменту П.Кульшин. Його вагомим результатом у вивченні геологічної будови Криворіжжя стала книга, яка вийшла в 1839 році і містить перший кваліфікований, детальний опис аспідних і залізо-кварцових сланців, прошарків бурого вугілля, кварцових жил з міддю. /2/

В другій половині XIX ст. було продовжено геологічні дослідження Криворіжжя. У 1866-1867 рр. до нашого містечка організував літні екскурсії (експедиції) доктор, професор геології Санкт-Петербурзького гірничого інституту М.Барбот де Марні. Видатний російський дослідник в своїй праці «Геологические очерки Херсонской губернии» /1869/ писав, що «рудные пласты здесь (Кривий Ріг - Авт.) сами выходят на дневную поверхность». До геологічного опису Криворіжжя М.Барбот де Марні склав відповідну карту з поясненнями та коментарями. /3/

Надзвичайно важливі геолічні пошуки на Криворіжжі проводилися за ініціативи та на кошти О.М. Поля. Він здійснив численні екскурсії в долинах Саксагані та Інгульця. Зібрав колекцію зразків гірських порід. У пошуках йому допомагав місцевий селянин, талановитий від народження природознавець А.І. Пузино, який чудово був обізнаний в гірських породах Криворіжжя. Незважаючи на відсутність теоретичної підготовки, він дивував фахівців своїми знаннями при визначенні гірських порід, характеру залягання пластів. /4/

Напрями, методи дослідження, досягнуті результати були наслідком тривалої дослідної роботи, яка цілком залежала від знань, творчої енергії, патріотичних почуттів О.М. Поля. У 1866 році він ознайомився в архіві Г. Потьомкіна із звітом М.Г. Ліванова (кінець XVIII ст). Не виключено, що випадково натрапив в бібліотеці і на дослідження М.Барбот де Марні та праці інших відомих дослідників нашого краю. О. Поль вивчав, обмірковував їх значення і прийшов до рішення добитися визнання та використання багатого родовища заліза на півдні Росії.

У 1872 році на запрошення О.М. Поля корисні копалини Криворіжжя вивчали гірничі інженери з Німеччини Гартунг та Л. Штріпельман. Результати досліджень Штріпельман опублікував у брошурі, що вийшла у 1873 р. в Лейпцігу. У той же рік видання переклав російською мовою сам О. Поль і його було надруковано в Петербурзі під назвою «Южно-Русские месторождения магнитных железных руд и железного блеска в Екатеринославской (Верхнеднепровского уезда) и Херсонской губерниях». У ній вперше розповідається про залягання на Криворіжжі потужних покладів руд з великим вмістом заліза (70%). Вчений писав про велике промислове значення цих родовищ, пропонував способи найвигіднішого їх використання. /5/

Одночасно з дослідницькою та організаційною діяльністю О.Поля на Криворіжжі слід відзначити плідну працю і багатьох російських фахівців гірничої справи, результати якої певною мірою розширювали знання про природні багатства нашого краю або корегували оцінки запасів залізних руд Кривого Рогу, доповнювали їх характеристику. В 1873 році в районі Кривого Рогу розвідку по річці Інгулець проводив геолог Федосеев, який і зустрів на лівому березі нижче селища Олександрівки виходи марганцевих руд. /6/

Геологію Криворізького басейну у 1874 році вивчав гірничий інженер Фельсько. У своєму звіті він звернув увагу на високу якість покладів залізної руди і висловив своє міркування про доцільність спорудження тут металургійного заводу. Його дуже вразило багатство залізрудних покладів на Криворіжжі і Фельсько писав, що Кривий Ріг можна назвати «Золотим Рогом». /7/

Дослідник Криворіжжя А. Іваницький, який проводив тут розвідки у 1875 році, описав деякі поклади залізних руд. Він також високо оцінив промислове значення криворізьких руд, назвавши їх першокласними. За розпорядженням Міністерства державного майна Росії у 1875 р. поклади залізної руди на Криворіжжі вивчали інженери Франкевич і Кучинський. /8/

Важливе значення для вивчення криворізьких руд і дослідження природних особливостей нашого краю мала діяльність гірничого інженера С. Конткевича. У 1878-1879 рр. він оглянув поверхневі виходи гірських порід на берегах Саксагані і Інгульця. Вчений відкрив чимало пластів залізної руди в балках Дубовій, Лихмановій, Ковальській, на правому березі балки Червоної в південній частині Криворізької котловини та по берегах Інгульця. Далеко на північ від цих місць С. Конткевич знайшов виходи залістистих кварцитів на березі р.Жовтої. Останнє відкриття стало підставою для обґрунтування вперше думки про величезну безперервну тяглість покладів криворізьких руд та для деякого перебільшення їх запасів. /9/ В дослідженнях С. Конткевича за дорученням гірничого департаменту брав участь і О. Поль.

У 1880 р. С. Конткевич опублікував працю «Геологическое описание окрестностей Кривого Рога Херсонской губернии». В роботі дослідник подав коротку характеристику історії вивчення корисних копалин Криворіжжя, вперше вказавши на виходи залістистих кварцитів у басейні р.Жовтої. У книзі вміщено складену С. Конткевичем геологічну карту Криворізького басейну. /10/

Дослідження С. Конткевичем природних багатств Криворіжжя та відповідна широка популяризація ним знань про наш край сягнула Західної Європи. Славетний французький географ Жак Елізе Реклю, автор всесвітньовідової 19-томної праці «Земля і люди», писав: *«Річка Інгулець, яку вчені вважають за «Геррус» Геродота..., здавна мала важливе торговельне і стратегічне значення. Поблизу середньої течії цієї річки біля впадіння в неї Саксагані в місцевості, що має назву «Кривий Ріг» нещодавно відкриті багатющі поклади залізної руди, яка містить від 40 до 70% чистого заліза, має лише незначну кількість в собі сірки і фосфору. На думку інженера Конткевича, ця руда може вважатися найкращою в Росії, навіть кращою за уральську. Але поки залізниця не з'єднає ці родовища з донськими кам'яновугільними копальнями, не можна буде скористатися цією залізною рудою».* Ця інформація із 5-го тому краєзнавчої праці Е. Реклю стала відомою в Росії у 1883 р., а згодом була включена до українських енциклопедичних словників. /11/

У 1880 році, переконавшись у придатності криворізьких руд для про-

мислової експлуатації, О. Поль вирішив купити багаті рудоносні землі поміщика Гданцева, але власних коштів на заснування рудника у нього не вистачало. Його намір зацікавити уряд і промисловців Росії у відкритті залізних рудників не знайшов підтримки. Тоді О. Поль звернувся з цією пропозицією до французьких підприємців і фінансистів, які й створили в Парижі у 1880 році «Акціонерне товариство Криворізьких залізних руд» з основним капіталом 5 млн. франків.

У травні 1881 р. царський уряд дозволив Товариству проводити операції в Росії. /12/ Олександр Поль, як акціонер, здав в оренду свої рудоносні землі; окрім того, товариство заорендувало на тривалий термін земельні ділянки у селян. «Акціонерне товариство криворізьких залізних руд» у 1881 р. відкрило перший у Кривому Розі Саксаганський рудник. Невдовзі залізна руда Криворіжжя споживалася металургійними заводами Південної і Центральної Росії, Австро-Угорщини, Пруської Силезії, Польщі. /13/

Варто зазначити, що глибокі дослідження природних особливостей Криворіжжя здійснені невтомним ентузіастом О.Подем, давали йому підстави звернутися до Міністерства державного майна Росії /1876 р./. В офіційному документі «Записка об учреждении на юге России заводов для приготовления стали, железа, чугуна» стверджувалося: «В нескольких местах Криворожской дачи (дача - роздача царем землі. - Авт.) находятся огромные запасы фарфоровых глин. Анализы глин, произведенные в 1874 г. в Дрезденском политехническом институте, доказали, что каолины эти не уступают самым лучшим каолинам в Европе и годны для приготовления фарфора, фаянса и искусственных огнеупорных материалов... Кривой Рог богат залежами кварца, кварцита, итаколумита, графитового сланца и др. ... Кривой Рог обильно наделен... строительными материалами, как то: разными сортами гранита, кварцитов, глинистых и других сланцев, известняка, алебастра и т.д. ... Кроме железных руд заслуживают серьезного внимания еще следующие ископаемые: медная руда, красильная глина и лингит... Из обозрения местности Кривого Рога явствует, что товарищество может с успехом заняться устройством заводов для выделки фарфора, фаянса, стекла, красок, огнеупорных материалов и добыванием лингита...» /14/

Свідченням ретельних краєзнавчих досліджень Криворіжжя, здійснених О. Подем, є організований ним видобуток покрівельного аспіду. Це виробництво було розгорнуте біля с. Покровського (тепер район рудника ім. Кірова), яке було придбане О. Подем у князя С.В. Кочубея. Велике замовлення на покрівельний сланець О. Поль отримав і виконав під час будівництва Катерининської залізниці. Тоді аспідом було покрито пасажирські будо-

ви на станціях Корижева, Інгулець, Гришине, Гейкова, а також житлові будинки, господарські будівлі на станціях Катеринослава, Кривого Рогу, Гришиного, Пичугиноного, Девладового. Аспід використовувався також для виготовлення підвіконь, столів їдалень, шкільних дошок, облаштування туалетних приміщень і т.д. /15/

В 90-ті роки XIX ст. дослідження Криворіжжя були спрямовані на уточнення знань про унікальне родовище залізної руди. Гірничий інженер М. Шимановський вніс важливе доповнення до висновків С. Конткевича, а саме: рудні поклади Криворіжжя мають не безперервну протяжність, а вигляд великих ділянок, в межах яких залізісті кварцити мають велику суцільну потужність. Геолог В. Домгер склав 10-верстову карту Катеринославської та Херсонської губерній, уточнив стратиграфічну схему криворізького родовища залізних руд, яку склав С. Конткевич.

Геологічну будову Криворізького залізнорудного басейну більш детально вивчав геолог П. П'ятницький. Він встановив, що залізісті кварцити зігнуті в потужну синклінальну складку, яка є краєм полоси порід Південної частини Російської рівнини. Він зробив мікроскопічний опис Криворізьких гірських порід, склав 3-верстову карту південної частини українського кристалічного масиву. Гірничий інженер А. Михальський вивчив умови залягання залізістих кварцитів упродовж течії Інгульця на південь від Кривого Рогу, простеживши виходи рудоносних порід приблизно на 30 км. /16/

Окремі питання геології, експлуатації природних багатств Криворіжжя досліджували, вивчали, описували в подальшому вчені Г. Дорошенко, Д. Лисенко, Є. Рогозін, П. Рубін та ін. /17/ Результати їх досліджень дозволили скласти ґрунтовні характеристики рудоносних порід, географії, природи краю, що мало дуже важливе значення для подальшого вивчення і господарського освоєння земель Криворіжжя.

В кінцевому підсумку краєзнавчі дослідження Криворіжжя в XIX ст. були спрямовані на вивчення природно-географічних особливостей та мінеральних багатств краю. Велика група вчених, краєзнавців вивчала та складала детальну характеристику унікального родовища залізних руд, фіксувала наявність в надрах Криворіжжя різних корисних копалин. Олександр Поль зробив не лише вагомий внесок у пошуки, вивчення корисних копалин Криворіжжя, але й став першим ініціатором і організатором добування та промислового використання залізних руд краю.

Література та джерела

1. Бублейников Ф.Д. Геологические поиски в России. - М.: Гостехиздат, 1956. - С. 187.
 - * 2. Комаров В.О. Історія Криворіжжя: Навч. посібник. - Дніпропетровськ: Січ, 1992. - С. 23-24.
 3. Большая энциклопедия: В 22-х томах. - Т.2. - С.Петербург: Просвещение, 1898. - С. 576.
 4. Бублейников Ф.Д. Геологические поиски в России. - С. 188.
 5. Орловський Б.М. Залізорудна промисловість України в дореволюційний період: Історико-економічний нарис. - К.: Наукова думка, 1974. - С. 49-50.
 6. Бублейников Ф.Д. Геологические поиски в России. - С. 190.
 7. Орловський Б.М. Залізорудна промисловість України в дореволюційний період. - С. 50.
 8. Центральний державний історичний архів СРСР /Ленінград/, ф. 37, оп.5, спр. 963, арк. 1.
 9. Бублейников Ф.Д. Геологические поиски в России. - С. 188-189.
 10. Орловський Б.М. Залізорудна промисловість України в дореволюційний період. - С.50.
 11. //Червоний гірник. - 1990. - 1 травня.
 12. //Червоний гірник. - 1996. - 26 грудня.
 13. Орловський Б.М. Залізорудна промисловість України в дореволюційний період. - С. 51-58.
 14. //Червоний гірник. - 1996. - 26 грудня.
 15. //Криворожские ведомости. - 1998. - 26 марта.
 16. Бублейников Ф.Д. Геологические поиски в России. - С. 189.
 17. Орловський Б.М. Залізорудна промисловість України в дореволюційний період. - С. 70.
-